

**ИКОНОГЕОГРАФСКИ ПРОБЛЕМИ
НА ТЕРИТОРИАЛНАТА ОРГАНИЗАЦИЯ
НА ПРОДОВОЛСТВЕНИЯ КОМПЛЕКС
НА СЕВЕРОЗАПАДНИЯ СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ РАЙОН
НА БЪЛГАРИЯ**

Здравко Демерджиев, Захари Нинов

В Тезисите на XIII конгрес на БКП е посочено, че главната социално-икономическа задача на деветата петилетка (1986 — 1990 г.) е да се постигне по-нататъшно нарастване на благосъстоянието на народа и комплексно задоволяване на материалните, трудовите и социалните потребности на личността. В изпълнение на тази задача се предвижда селскостопанската продукция през периода 1986 — 1990 г. да се повиши в сравнение с предходната петилетка с 10 — 12%. Чрез обновяване и модернизация на МТБ и внедряване на постиженията на НТП да се осигури устойчиво развитие на производството с оглед целогодишно да се задоволяват нарастващите потребности на населението от продоволствие и на преработващата промишленост от суровини. За стратегически направления в развитието са определени зърнено-фуражното производство и животновъдството, като средногодишното производство на зърно е предвидено да се затвърди на 10 млн. t, а производството на месо и мляко да нарасне с 15 — 16%. Успоредно с това се предвижда значително увеличаване на производството на растителен белтък, технически култури, зеленчуци и плодове. Ще се реши и фуражният проблем. Ще се усъвършенствува и териториалната организация на общественото производство с оглед да се подобри използването на местните ресурси за интензификация на народното стопанство. Особено внимание се обръща на по-пълното оползотворяване на природно-икономическите възможности на Северна България. Към 1990 г. на вътрешния пазар е предвидено да се предоставят стокови фондове, с които да се гарантират в основни линии рационалните норми за хранене: месо и месни произведения — 75 — 77 kg на човек от населението; риба и рибни продукти — 10 — 11 kg; мляко и млечни произведения — 240 — 250 l; яйца — 250 — 260 бр.; зеленчуци — всичко — 140 — 150 kg; плодове (вкл. дини, пъпеши и грозде) — 145 — 150 kg. За реализирането на икономическата и социалнополитическата стратегия на страната се предвиждат и нови подходи на управление, заместващи ведом-

ствения и отрасловия, които, както се изтъква от др. Т. Живков (1), „влизат в дълбоко противоречие с новите тенденции на научно-техническия прогрес. Новите условия засилват интеграционните връзки между отраслите, изискват да се събарят ведомствени бариери“ (подчертано от авторите).

Тези постановки са от голямо значение и за развитието на социално-икономическата география на селското стопанство в управлението, което изследва териториалната организация на аграрно-промишлената интеграция.

Икономогеографското изследване на териториалната структура на продоволствения комплекс (ПК) е в тясна връзка с целевата функция на Националния аграрно-промишлен комплекс (НАПК): да обезпечи удовлетворяването на потребностите на населението на страната от висококачествени хранителни продукти. Теоретична основа на изследването е учението на Н. Н. Колосовски (2) за енергопроизводствените цикли (ЕПЦ), схващани като устойчиви типове съвкупности от производствени процеси, възникващи взаимнообусловено (съподчинено) около основния технологически процес от добива на суровината и нейното облагородяване до получаването на готовата продукция, произвеждана на място. В съвкупността от ЕПЦ Н. Н. Колосовски обособява съвкупност от индустриално-аграрни цикли (ИАЦ), които възникват на основата на промишлената преработка на селскостопанските суровини. Ю. Гд. Саушкин (3), доразвивайки идеите на Н. Н. Колосовски процес от добива на суровината и нейното облагородяване до ни цикли от гледна точка на обединяващото ги звено — земята като основно средство за производство в селското стопанство. И. В. Николски (4) извършва успешен опит за разграничаването на понятията ИАЦ и АПК, а К. И. Иванов (5) в своите трудове разработва географските аспекти на аграрно-промишленото комплексирание. М. М. Паламарчук (6, 7, 8) в редица публикации изяснява научните основи на формирането на системи от териториални аграрно-промишлени комплекси и агро-промишлени териториални системи, като в интегриран вид разграничава производствените цикли на растениевъдно-промишлени и животновъдно-промишлени, отличаващи се по структура, материално-техническа база и особености в териториалното разположение на влизашите в ИАЦ предприятия. Съвместно с Р. А. Язинина (9) изследва специализираните аграрно-промишлени комплекси. А. В. Жаринков (10), изследвайки процеса на циклообразуването в селскостопанското и аграрно-промишленото производство, обособява аграрни и аграрно-промишлени цикли. Н. Д. Пистун (11) обосновава наличието на аграрни териториални комплекси (АТК) като основна форма на проява на териториалното разделение на труда в селското стопанство. В колективната монография на В. Д. Вермел, Н. К. Гончаров и др. (12), посветена на продоволствения комплекс, се изследват основните проблеми на неговата функционална и териториална структура, тенденциите на развитие и усъ-

вършенствуване на управлението. С методологичен принос на същността на регионалния продоволствен комплекс са публикациите на Ю. А. Сафонов (13) и И. К. Кузина и О. В. Шелудякова (14). Функционалната структура на продоволствения комплекс се състои от ядро и инфраструктура. Комплексообразуващото ядро се формира от 2 блока — суровинен и преработващ. Инфраструктурните блокове, които обслужват ядрото, са: блок от предприятия по съхраняване на продукцията; търговски блок, включващ търговията с хранителни стоки и общественото хранене; блок от предприятия, обезпечаващи селското стопанство и хранително-вкусовата промишленост с машини, вкл. ремонт; блок от научноизследователски институти и опитни земеделски станции, включващи държавни семепроизводствени станции; блок от учебни заведения, осигуряващи кадровата обезпеченост. Между комплексообразуващото ядро и неговата инфраструктура възникват най-разнообразни връзки, които по съдържание биват продуктови (предметни), трудови, информационни и финансови, по направление — преки и обратни, по функции — основни, спомагателни, обслужващи и допълнителни. Наличието на тези връзки обуславя целостността на възпроизводствения процес и приближава, идентифицира продоволствения комплекс със системата.

Териториалната структура на продоволствения комплекс се извежда от териториално-производствените съчетания, формиращи се върху основата на ИАЦ. Те могат да се схващат като пространствен израз на териториалната организация (ТО) на аграрно-промишлената интеграция (АПИ) в сферата на производството и преработката на продоволствените суровини. Продоволственият комплекс на Северозападния икономически район е териториална част от продоволствения комплекс на страната. Същевременно е и структурен елемент от аграрно-промишления комплекс на района. Върху неговата отраслово-териториална структура и функциониране оказват влияние редица условия, фактори и предпоставки.

Географското положение на района спрямо р. Дунав, оценена като мощен водоизточник за развитието на изкуственото напояване, и пристанищата на Видин, Арчар, Лом, Станево, Горни Цибър, Козлодуй, Оряхово, Остров и Горни Вадим улесняват превоза и експорта на преработени и непреработени селскостопански хранителни продукти. От твърде голямо значение е и географското положение на района спрямо Югозападния икономически район — най-големия потребител на пресни плодове, зеленчуци, мляко, месо, яйца и зърно в страната.

Природните условия определят възможността и икономическата целесъобразност от отглеждането на продоволствените култури и развитието на животновъдството. Релефът благоприятства механизацията, изграждането на напоителни съоръжения, превозът на селскостопанската продукция. От територията на района Дунавската хълмиста равнина заема около 70% (с надмор-

ска височина 150 — 200 m), Предбалканът — 20% и около 10% са заети от северните склонове на Западна Стара планина. Климатът е умереноконтинентален със средна годишна температура около 11°C и средна януарска температура между -1,5°C и 3,2°C. Преобладават типични, карбонатни и излужени черноземи, подходящи за развитие на зърнените култури, захарното цвекло и слънчогледа. Алувиалните почви край реките са подходящи за развитието на зеленчукопроизводството и овощарството. Хидрографската мрежа е сравнително гъста, с отточен модул около 1 1/3 на 1 km². Важен резерв за поливното земеделие са и подпочвените води, които залягат на малка дълбочина. Годните за напояване земи възлизат на 89% от обработваемата земя. Старопланинските пасища и тези в Предбалкана активно се използват от овцевъдството и месодайното говедовъдство.

Основен фактор, влияещ върху функционалната и териториалната структура на ПК в района, е населението — неговият брой, възрастова структура, производствен опит и платежоспособност, важно условие е и съотношението между броя на населението и размера на обработваемата земя. Тук на човек от населението се падат по 8,9 да при 5,2 да средно за страната и на постоянно зает в селското стопанство 62,8 да при 46,3 да средно за НРБ. В района живеят 7,6% от населението на страната, но тук са 13,1% от обработваемата земя и се произвеждат 10% от общата селскостопанска продукция на НРБ. Размерът на обработваемата земя на човек от населението и специализацията на селското стопанство характеризират възможностите за самозадоволяване и за производство на по-големи от необходимите количества хранителни продукти.

Положително влияние върху ПК на района оказва промишлеността, произвеждаща средства за производство за нуждите на ПК, и особено хранително-вкусовата промишленост. Агрехимическата промишленост (Химкомбинатът във Враца) задоволява напълно нуждите на ПК от карбамид (600 000 t) и синтетичен амоняк (400 000 t), Заводът за пластмаси в Берковица — от съдове за сирене и буркани, а селскостопанското машиностроене — от водни моторни помпи (Видин) и нестандартно оборудване (Михайловград, Оряхово). Основният ремонт на селскостопанската техника се извършва в Ремонтния завод в гр. Брусарци. Особено силно е влиянието на хранително-вкусовата промишленост. За района тя е специализиращ отрасъл. Участва с 23,7% в произвежданата ОПП на района (7,3% от тази на НРБ). Този клон от промишлеността въздейства чрез отрасловата структура, броя на предприятията, тяхното разположение и капацитет. От голямо значение за ПК са формираните специализирани суровинни зони — напр. на захарното цвекло, слънчогледа, лозята и зеленчуците. От другите фактори важни са транспортът, НТП, капиталните вложения, отделени за развитието на селското стопанство и хранително-вкусовата промишленост, научното обслужване и

ценовата политика на държавата по отношение изкупните цени на селскостопанските продукти. Селското стопанство е основен структурен елемент на продоволствения комплекс. В него са заети 88 354 д. и се произвежда обща продукция в размер на 846,3 млн. лв. Има животновъдно-растениевъдна пасоченост — 56,7:43,3. В общественния сектор производството е организирано в 40 АПК, в т. ч. НПК в гр. Кнсжа с производство на хибридна царевица, ЛВК в Ново село и ПЖК в с. Бели мел. Основен проблем пред селскостопанското производство е повишаването на средните добиви, които за 10 от 11 култури средно за периода 1981 — 1984 г. са по-ниски от получените за страната. Териториалният индекс на общата продукция, произвеждана в селското стопанство на човек от населението, е по-висок (132,1%) в сравнение със средния за страната — 1243 лв. срещу 941 лв.

Хранително-вкусовата промишленост е вторият основен структурен елемент в продоволствения комплекс на района. В нейните подотрасли са заети 11 730 д. и се произвежда ОПП в размер на 718 135 000 лв. Организирана е в 30 държавни и няколко кооперативни предприятия. Основен проблем тук е непълното натоварване на преработвателните мощности.

Агрехимическата промишленост и селскостопанското машиностроене е необходимо да разширят продукцията чрез реконструкция и модернизирание.

Стокооборотът в търговията на дребно с хранителни стоки надхвърля 412 млн. лв. — 6,5% от този на страната. През 1985 г. на населението от района са продадени 1604 t месо, 7320 t месни изделия, 8115 t растителни хранителни масла, 16 026 t захар, 4878 t сирене и кашкавал, 717 t млечни масла, 3347 t зеленчукови и 2898 t плодови консерви. Териториалната организация на магазините за хранителни стоки е правилна, но в тези, разположени в селата, е необходимо да се разшири асортиментът. (16, 17, 18).

Общественото хранене разполага с 2281 заведения с 5414 д. заети и стокооборот, надхвърлящ 192 млн. лв. Необходимо е да се увеличи броят на заведенията. В района има средно 216 търговски обекта на 1000 km² площ срещу 235 средно за страната.

Териториалната организация на продоволствения комплекс на района се характеризира най-добре с помощта на обективно съществуващите междуотраслови продуктови субкомплекси, представляващи териториално-производствени съчетания на аграрно-индустриалните цикли по вертикалната верига суровина — краен продукт, разграничавани от акад. М. М. Паламарчук на растениевъдно-промишлени и животновъдно-промишлени цикли.

Субкомплекс по производство и преработка на хлябно зърно. В системата на продоволствения комплекс този има важно значение, тъй като хлябът и тестените изделия са основна храна в структурата на хранителния баланс на населението. Основни зър-

нено-хлебни култури са пшеницата и ръжта, за чието отглеждане в района има благоприятни почвено-климатични условия. За пшеницата е извършена вътрешнорайонна териториална концентрация и специализация. Всички АПК отглеждат пшеница, но основните масиви от 10—15 000 да са в равнинната част на района. Главният проблем е: ниските средни добиви в сравнение с тези, получени в страната средно за периода 1981 — 1984 г. Тук те са по-ниски с 30,4 kg на декар (378,8 kg срещу 409,2 kg за НРБ); повите високодобивни сортове не се внедряват бързо и повсеместно; част от прибиращата реколтата техниката е морално и физически износена, поради което са големи загубите от пилееене на зърното; слабо е застъпено изкуственото наполяване; недостатъчна е складовата база — напр. само във Видински окръг не достигат складове за около 100 000 t зърнени храни. Трябва да се отбележи, че някои от тези проблеми в известна степен са обективни. Така напр. засяването на високостеблени сортове пшеница в АПК на Врачански и Михайловградски окръг се налага с оглед по-доброто снабдяване на Целулозно-хартиения комбинат в гр. Мизия със слама, независимо че добивите от тези сортове обикновено са по-ниски в сравнение с нискостеблените.

Териториалното разположение на зърноплощадките и зърносушилните е правилно. Почти всеки АПК, особено в равнинната част, разполага с необходимата материално-техническа база за почистване и сушене на пшеницата.

Районът напълно задоволява нуждите си от пшеница — зърно, необходимо за мелничарската промишленост, и от брашно за нуждите на хлебопекарната промишленост и населението. Районът доставя пшеница главно за окръзите от Югозападния икономически район, което е стопански оправдано, тъй като разходите на превозен тон преработено зърно нарастват от 3,00 лв. при 10 km на 11,22 лв. при 200 km превозно разстояние (Луканов, К. и др. — 15).

Териториалното разположение на мелниците е съобразено както със суровинната база, така и с териториалното разположение на населението. Във всеки окръг има 3 — 4 мелници, които по мощност се доближават до изискванията за оптималност, с което се постига съкращаване на превозното разстояние на зърното и готовата продукция (брашно, трици и др.). Успоредно с това обаче все още съществуват и сравнително малки мелничарски предприятия (Лехчево, Брусарци, Димово и др.), организационно подчинени на АПК или местната промишленост, чието функциониране макар че работят с остаряла техника и технология и при висока себестойност, е оправдано от гледна точка на обслужване на населението (личното стопанство) и намаляване на превозното разстояние.

Субкомплекс по производство и преработка на захарно цвекло. Изградено е цялата основата на цвекло-захарния индустриално-аграрен цикъл. В района има много добри почвено-климатични

условия за захарното цвекло. То се отглежда в най-близко разположените до захарния завод в Лом АПК в Михайловградски и Врачански окръг. Средното превозно разстояние на цвеклото в района е 46 km, а в ГДР и ЧССР 70% от цвеклото се доставят в радиус 30 km. Има възможност да се повиши териториалната концентрация и специализация в АПК, тъй като „в близките до захарните заводи райони оптималната степен на уплътняване трябва да се движи в границите на 10 — 18%“ (Луканов, К. и др. — 15). В АПК, които произвеждат захарно цвекло в района, посочената граница все още не е достигната.

Друг сериозен проблем са ниските средни добиви. За периода 1981 — 1984 г. те са по-ниски в сравнение със средните добиви, получени в страната, с 662,8 kg от 1 da (1728,4 kg срещу 2391,2 kg). За 1984 г. разликата между получения среден добив в страната (2233,9 kg от 1 da) и този във Врачански окръг (1191,5 kg) е 1042,4 kg, а за Михайловградски окръг средният добив е със 778,4 kg по-нисък. Основната причина според нас е, че по-голямата част от захарното цвекло не е разположена върху поливни площи. Все още е ниска степента на механизираниите процеси при отглеждането на захарното цвекло в района. В СССР (според Вермел, Д. Ф. — 12) 90% от процесите при отглеждането на захарното цвекло са механизирани, а в изследвания район — 50 — 70%, което снижава икономическата ефективност от отглеждането му. Има недостатъци и в териториалното разположение на площадките за временно лагеруване на цвеклото, което води до увеличаване на средното превозно разстояние и похабяване на част от продукцията. Това е във връзка и с удължаване на преработвателната кампания, която не трябва да продължава повече от 110 — 120 дни, а за завода в Лом тя е с 15 — 20 дни по-дълга. Местоустановяването на захарния завод в гр. Лом е правилно, като се има предвид териториалната организация на неговата суровинна база и че за производството на 1 t захар са необходими от 7 до 10 t захарно цвекло, а разходите за транспорт заемат около 10% от доставната цена на суровината. Местустановката е правилна и от гледна точка на обстоятелството, че захародобивното производство е свързано и с разход на голямо количество вода, гориво и електроенергия. Рационалното териториално разположение на завода се доказва от средните разходи за реализация на готовата продукция (захарта), които за завода в Лом са по-ниски от средните за страната, а средното доставно разстояние е 57 km при 170 km за страната. Това се обяснява с обстоятелството, че около 2/3 от захарта се потребяват в района и останалата 1/3 се отправя за гр. София. (16, 17, 18).

Друг проблем на териториалната организация на цикъла е, че все още обратната връзка, т. е. между животновъдството и захародобивната промишленост, е слабо изяснена. При производството на захар от клубените на цвеклото се извличат само 42% от съдържащите се в тях калории, а другите 58% остават

в отпадните продукти (резенки, меласа и др.), които са богати и на витамини, органични киселини и захари. Сега повече от допълнителните продукти от завода се използват необработени, което е икономически неизгодно, като се има предвид, че употребата на кисели резенки (според Петров, А. и др. — 16) е свързана със загуба на 50% от съдържащите се в тях хранителни вещества. За да се избегне това, към захарните заводи се изграждат цехове за изсушаване на резенките и така изсушени, при пълно запазване на хранителните качества, теглото им се намалява около 10 пъти, което ги прави транспортабилни. В захарния завод в Лом се изсушават едва 38% от цвекловите резенки, което не е оправдано, като се има предвид и острата нужда от фураж, която изпитва животновъдството в района. В СССР, ЧССР и ГДР цвекловите резенки се изсушават напълно.

Субкомплекс по производство и преработка на зеленчуци и плодове. Базира се на едноименния аграрно-индустриален цикъл. Основните икономикогеографски проблеми на това териториално-производствено съчетание са следните: териториалната организация на суровинната база на консервните фабрики е правилна — „зеленчукопроизводителните“ и „овощарските“ АПК са разположени в близост до фабриките (Видин, Брегово, Лом, Бойчиновци, Лехчево и др.). Остава нерешен проблемът за териториалната концентрация и специализация на АПК, които отглеждат зеленчуци и плодове на малки площи. Световният опит в овощарството (според Вермел, Д. Ф. и др. — 12) изисква масивите да са с площ от 8 — 12 000 до 15 — 22 000 да, а в структурата на произвежданата стокова продукция овощарството да заема най-малко 70%. Същото важи и за зеленчукопроизводството. Изградените масиви в АПК Бойчиновци и АПК Брегово показват, че концентрацията на производството действително води до снижаване на себестойността на произвежданите домати и пипер в сравнение с останалите АПК, занимаващи се със зеленчукопроизводство, където зеленчуците се отглеждат на малки площи. Оттук и вторият проблем — ниски средни добиви, по-ниски от получените през периода 1981 — 1984 г. средно за страната — за домати с 223,7 kg, за зеления пипер с 413,4 kg, за червения пипер с 206,2 kg, за градинския фасул с 220,0 kg, за сливите с 265,7 kg и за дините и пъпешите с 219,6 kg от декар. Недостатъчната суровина, която получават консервните фабрики, е причината интегралният коефициент на използването на производствените мощности за повечето от тях да е под 80%, като той е по-нисък за фабриките, собственост на АПК. За периода 1981 — 1984 г. ОПП „Булгарплод“ в Бойчиновци според И. Пенков и М. Михайлов (17) е закупил едва 55% от договорените количества: моркови — 6,8%, зелен фасул — 16%. Вместо 800 t сливи са закупени 200 t, ябълки — вместо 5000 t — едва 2,5 — 3000 t. Малините са изчезнали от договорната листа. За 1985 г. договорът е изпълнен едва 33%, като са доставени суровини от други окръзи (10 000 t) с пони-

жени качества и с високи транспортни разходи. Допълнителните транспортни разходи за 1985 г. са около 100 000 лв. Недостигът на суровини поставя въпроса, доколко е ефективно функционирането на консервните фабрики, собственост на АПК, които са разположени правилно от гледна точка на снабдяването им със суровини, с оглед избягването на загуби от транспортирането на бързоразвалящи се зеленчуци и плодове и заангажиране на работната сила в селата (Брегово, Бутан, Девене и др.). Те обаче са оборудвани с остаряла техника, поради което производителността на труда в тях е на значително по-ниско равнище в сравнение с държавните фабрики. Считаме, че на настоящия етап не може да се даде категоричен еднозначен отговор и въпросът трябва да бъде обект на специално проучване, като имаме предвид постановката за собственика и стопанина на средствата за производство. Трябва да се има предвид, че около 80% от продукцията на консервната фабрика в Лом се изнасят за чужбина, 10% се отправят за други райони на страната и само 10% се потребяват в района. Около 1/3 от продукцията на консервния завод в Бойчиновци се консумира в гр. София и т. н. При положение че не достигат суровини за държавните консервни фабрики, по всяка вероятност ще се наложи някои от функциониращите в системата на АПК фабрики да бъдат закрити, с което несъмнено ще се подобри териториалната организация на субкомплекса.

Субкомплекс по производство и преработка на грозде. Това териториално производствено съчетание се базира върху изграденния и функциониращ лозаро-винарски аграрно-индустриален цикъл в района. Икономикогеографските проблеми са следните: почти всички АПК в района отглеждат винени лозя, независимо че се наблюдава известна териториална концентрация. Напр. 80% от гроздето във Врачански окръг се произвеждат в 4 АПК (Оряхово, Враца, Бяла Слатина и Криводол); в Михайловградски окръг — 3 АПК (Лом, Михайловград, Гаврил Геново); във Видински окръг — ЛВК Ново село. Твърде широката „географска рамка“ на лозарството е причина за по-ниските средни добиви (със 177,4 kg от 1 da за 1981 — 1984 г.) в сравнение с получените в страната. По отношение на преработката на гроздето винарските изби са сполучливо разположени — с радиус на доставка около 25 km. По-големи предприятия на „Винпром“ са тези във Видин и Враца. Успоредно с тях функционират и по-малки предприятия, в които се затваря аграрно-промишленият цикъл — Криводол, Роман, Бяла Слатина, Оряхово, Ново село, Георги Дамяново и др. Във връзка с Постановление № 67 на МС от 12 ноем. 1986 г. за постепенна реконструкция на лозарството в страната считаме, че то може да отпадне (постепенно) от редица АПК, в които себестойността на произвежданото грозде е висока поради недостатъчната работна сила. Териториалната концентрация на производството и специализацията може да се задълбочи — за вината, произвеждани от сортовете Новоселска гъмза и Каберне, за

които съществуват неограничени възможности за реализация по второ направление. Необходимо е да се разширят площите с десертни лозя. Един от основните проблеми в цикъла е, че поради липса на технологично оборудване редица отпадни продукти не се използват рационално.

Субкомплекс по производство и преработка на растителни масла. Има в основата си ИАЦ по производство и преработка на слънчоглед. Териториалното разположение на посевните площи е правилно в най-общи линии, тъй като повече от половината от тях са във Врачански окръг. Средните добиви, които се получават, са с 25,7 kg от 1 da по-ниски в сравнение с тези на страната (за 1981 — 1984 г.). Те се дължат главно на това, че слънчогледът е чувствителен към влагата, а по-голяма част от посежите му в района е разположена върху неполивни площи. Териториалното разположение на промишленото звено — маслодобивните предприятия в Кнежа, Бойчиновци, Видин, Брусарци и др., е правилно, тъй като те са изцяло обезпечени със суровини от близко разположени до тях АПК. Това дава отражение, както върху рандемана (1 t слънчогледово масло се получава от 2,8 t слънчогледово семе), така и върху себестойността на готовия продукт, с който районът напълно задоволява своите нужди и една част отправя за Югозападния район. Експелерът се разпределя между фуражните заводи в района, където се използва като компонент за производство на комбинирани фуражи. Тъй като повечето от предприятията са пресови и са оборудвани с морално остаряла техника, извличането на маслото е непълно, поради което една част от експелера се отправя за други райони за допълнителна преработка. Така например от фабриката за слънчогледово масло „Ангел Вихровски“ в Кнежа до маслодобивната фабрика в Костинброд ежегодно се превозват 10 — 12 000 t непреработен експелер, който след това се връща обратно във фуражните заводи на Врачански окръг, т. е. ИАЦ не се затваря напълно поради непълно оборудване на фабриките. Производителността на труда във фабриките на района е по-ниска от тази на отрасъла поради факта, че във всеки окръг са изградени маслодобивни предприятия, т. е. концентрацията на производството не е в оптималните граници.

Субкомплекс по производство, обработка и преработка на тютюн. Това териториално-производствено съчетание се основава на завършен (затворен) ИАЦ за производство на ориенталски и едролестен тютюн (Виржиния и Бърлей), тяхната обработка и преработка в тютюневи изделия. Аграрното звено има общодържавна специализация в производството предимно на едролестни тютюни Виржиния — 21,9%, и Бърлей — 28,6%, и има добре изградена териториална структура. Около 65% от тютюните (81% едролестен тютюн (Виржиния и Бърлей), тяхната обработка произвеждат във Врачански окръг, 20,5% — във Видински окръг и 14% — в Михайловградски окръг. От полето тютюните се насочват към сушилните. Те правилно са разположени в близост до

производствените площи (за ориенталските тютюни — слънчеви и Бълкюринг — за направлявано сушене; за Виржиния създаването на сушилна база от калориферни сушилници и Бълкюринг е задължително, тъй като този сорт се суши само изкуствено; тютюн Бърлей се суши на сянка, полистно и целорастенияно в специално направени за целта съоръжения) главно във Врачански окръг (31% от сушилните на ИРБ за тютюн Бърлей) и Видински окръг. Тютюните от сушилните се отправят за промишлена обработка (която минава през 2 етапа: манипулация — търговска, т. е. обработка на тютюните, и ферментация) във Враца (3356 kg предимно Виржиния) и във фермзавода към тютюневия комбинат във Видин (1601 kg). ИАЦ завършва с цигарена фабрика (във Видин), където 4113 t тютюни се преработват в тютюневи изделия. Тези производствено-технологични връзки в цикъла са основани както на специализацията, така и на комбинирането посредством съединяването на последователните стадии на технологичния процес на територията на района. Считаме за целесъобразно разширяване на капацитета на цигарената фабрика във Видин най-малко с още 3 — 4000 t, поради удобното транспортно-географско положение за износ по първо и второ направление, вътрешния пазар на района, натрупания производствен опит и много добрата суровинна база от ферментирани едролестни тютюни. Ще се наложи да се транспортират около 1000 — 2000 t висококачествени ориенталски тютюни от Югозападния район, но икономическата ефективност от износа в национален мащаб ще се повиши.

Субкомплекс по производство и преработка на мляко. Субкомплексът представлява устойчиво териториално-производствено съчетание от производствено-технологични, производствено-икономически и други връзки, затварящи се в животновъдно-промишлен аграрно-индустриален цикъл по терминологията на М. М. Паламарчук Аграрното звено на цикъла обхваща производството на зърнено-фуражни и фуражни култури и отглеждането на животните, промишленото — производство на концентрирани и комбинирани фуражи, обработката и преработката на млякото в млечни произведения. Във функционално отношение се обособява и протърговско звено, свързано с реализацията на млякото и млечните произведения в системата от магазини за хранителни стоки и заведенията за обществено хранене в района.

Териториалната структура на отглежданите фуражни (вкл. зърнени) култури е правилно изградена по отделни окръзи и отговаря на структурата на отглежданите животни. Основният проблем са сравнително по-ниските средни добиви, които се получават в сравнение с тези за страната, добиви, които не отговарят на много добрите почвено-климатични условия на района. За периода 1981 — 1984 г. за паревцата те са по-ниски с 52,2 kg от декар, за ечемика — с 16,4 kg, за соята — с 82,1 kg, за люцерната — със 160 kg сено, за сеното от естествените ливади — с

89 kg и т. н. В млечното животновъдство се наблюдава тенденция за увеличаване на производството на мляко, но тя не е свързана с адекватно увеличаване на средния млеконадой, а с увеличаване броя на животните, особено на тези в личното стопанство. За териториалната организация на млекопреработващата промишленост е характерно, че тя е съобразена с ниската транспортабилност на млякото и с обстоятелството, че при производството на млечни продукти съотношението между суровината и готовия продукт (в теглова мярка) е от 2,5 до 21,5 пъти. Поради това млекопреработвателни предприятия са изградени както в окръжните градове, така и в други селища — Лом, Кула, Димово, Бяла Слатина, Берковица и др. Радиусът на доставката на млякото не надвишава 30 km. Върху развитието на субкомплекса, който произвежда 8,5% от сиренето и кашкавала на страната, и 17,2% от млечните масла, оказва влияние и териториалната близост на района до столичния град.

Субкомплекс за производство, обработка и преработка на месо. В него се интегрират производствено-технологични, производствено-икономически и др. връзки, породени от взаимодействието между аграрното и промишленото звено в ИАЦ. В оурасловата му структура влизат и микробиологичната промишленост, хладилното дело, фуражната промишленост, търговията и общественото хранене.

Както вече се изтъкна, териториалната структура на отглежданите зърнено-фуражни и фуражни култури в района е правилна и е съобразена със структурата на отглежданите животни. Основният проблем е повишаването на средните добиви. Районът е специализиран в национален мащаб по отношение на отглеждането на говеда (183 526), свине (481 300), овце (862 196) и птици (6 450 100; главно кокошки). И четирите основни направления са застъпени в почти всички АПК в района, поради което не може да се твърди, че вътрешнорайонната специализация е ясно изразена. Откроява се тенденция за концентрация в животновъдството, която в отделни случаи е свързана със териториалната специализация. Например: за отглеждането на бройлери и носачки са изградени 7 птицекомбината (Мизия, Мраморен, Срацимир, Михайловград и др.). В АПК Вълчедръм се отглеждат 130 000 птици. Птицевъдството е добре развито и в АПК Хайредин. Брегово и др., като се наблюдава тенденция за увеличаване дела на птиците за месо (бройлери), която е благоприятна с оглед задоволяване на нуждите на птицекланицата в Михайловград със суровина. Тези тенденции са по-ясно изразени в свиневъдството, като 60% от свиinete за утаяване са концентрирани в 10 свинекомплекса (Рогозен, Студено буче, Якимово и др.). След окончателното изграждане на свинекомплекса в Рогозен, който ще има капацитет 6305 т месо годишно, от тази дейност ще бъдат освободени редица АПК. Като положителна тенденция е и нарастването на броя на свинете в личния сектор. В говедовъдството

и овцевъдството териториалната концентрация и специализация е слабо изявена главно в АПК Кула, Брегово, Хайредин и по-добра — в планинската и полупланинската част, където е съсредоточена основната част от овцете на района. В АПК Чупрене е изграден комплекс за отглеждане на 11 000 агнета и шилета. Териториалното разположение на фуражната промишленост е съобразено с големите живтновъдни комплекси. Радиусът на доставката на фуражите (с изключение за някои части на Видински окръг) е около 30 km. Комбинирани фуражи се произвеждат в ЗФК в Дунавци, Лом, Бойчиновци, Враца, Бяла Слатина и др., които изцяло са осигурени с местно производство пшеница, ечемик и царевича. Не са достатъчни количествата соев и слънчогледов шрот, рибно брашно, бито масло и минерални добавки, които се внасят от чужбина.

Териториалната структура на месодобивната и месопреработващата промишленост е съобразена с тази на местното животновъдство. Има се предвид, че транспортните разходи се увеличават чувствително с нарастване на превозното разстояние (за живи животни) и че превъзът на замразено или охладено месо е 5 — 6 пъти по-евтин, отколкото превозването на живи животни. Затова тези предприятия са изградени главно в окръжните градове Видин, Михайловград и Враца и в някои по-големи градове, като Лом, Бяла Слатина и др. Известна необвързаност с местната суровинна база показва птицекланицата в Михайловград. Тя получава 10% от живите птици от Благоевград, Софийски, Пернишки и др. окръзи, което оскъпява продукцията. Необходимо е в кратки срокове да се модернизира МТБ както в овцевъдството, говедовъдството, така и във фуражната промишленост, а също в месодобива и месопреработката. Капацитетните възможности на промишлените предприятия са осъразмерени и те изцяло работят с местни суровини, поради което не се наблюдават диспропорции, но в много от тях оборудването е морално износено. Районът напълно задоволява нуждите си от месо, а около 1/3 от него се отправя за гр. София, Пернишки, Кюстендилски и Благоевградски окръг (16, 17, 18).

* * *

Териториалната организация на продоволствения комплекс в района трябва да се усъвършенствува: в растениевъдството е необходимо да се увеличат средните добиви чрез въвеждане на високодобивни сортове, разширяване на напояването, засилване на механизацията и изкуственото паторяване. Необходимо е да се увеличат посевните площи на ечемика и фуражната царевича, които при неполивни условия са икономически по-изгодни от царевичата; отглеждането на пшеницата да се съсредоточи изцяло в равнинната част на района, като АПК, разположени в Предбалкана и планинската част, се освободят от нея; да се повиши териториалната концентрация на захарното цвекло. То трябва да се отглежда в АПК, непосредствено разположени до захарния за-

вод, като се увеличат и изкупните му цени. Да се изготвят инженерни проекти за напонтелни полета за зеленчуци покрай р. Огоста във връзка с окончателното завършване на яз. „Михайловград“; необходимо е да се ускори доставката на доматиокомбайни; пасищните ресурси в планинската и предбалканската част са в състояние да поемат много по-голям брой овце, но е необходимо да се измени технологията на отглеждането им. Овцете да се доят в равнинната част на района, да се внедрят високомлечни породи, пригодени за машинно доене. Личното стопанство да се осигурява с концентриран фураж, необходим през зимния период — понастоящем според нормативните документи фураж се предава само на стопаните, сключили договори с „Родопа“. В растително-маслената промишленост пресовата технология да се замени с екстракционна, което ще доведе до дълбочинно използване на суровината и ще съкрати нерационалните превози. Да се разшири капацитетът на цигарената фабрика във Видин. Да се разширят хладилните площи на птицекланцата в Михайловград, като се изгради автоматичен тунел за замразяване с капацитет 50 t дневно. По такъв начин ще се преодолее едно от тесните места в нейната работа и ще се прекрати потокът от живи птици към нея от Югозападна България. В района да се увеличи отглеждането им и да се модернизират кланицата на месокомбината във Видин; наложително е да се дооборудват предприятията на месната промишленост — с оглед от отпадните продукти да се реализира производство на кръвна плазма, медицински суровини, бульони и др., и за винарската промишленост — от отпадните продукти чрез дооборудване допълнително може да се организира производството на спирт, тартарати, етер, фураж и др.; да се доизгради инсталацията за изсушаване на цвекловите резенки в захарния завод в Лом. Предлагаме на държавните планови институции да изградят на национално и регионално ниво органи за управление на продоволствения комплекс по продуктови междутрасловни подкомплекси. Социалните функции на продоволствения комплекс в района надхвърлят неговите териториални граници. Поради географската близост той участва твърде активно в решаването на продоволствения проблем на гр. София, Перлишки, Кюстендилски и Благоевградски окръг.

ЛИТЕРАТУРА

1. Живков, Т. Встъпително слово и заключително слово пр д XIII партиен конгрес. С., 1986.
2. Колосовский, Н. Н. Теория экономического районирования. М., 1969.
3. Саушкин, Ю. Г. Энергопроизводственные циклы. В-к Моск. ун-в, 4, 1967.
4. Никольский, И. В. Индустриально-аграрные энергопроизводственные циклы и аграрно-промышленные комплексы. В-к Моск. ун-в, 6, 1973.
5. Иванов, К. И. Территориальные системы общественного производства. Географические аспекты аграрно-промышленного комплексирования. М., 1975.
6. Паламарчук, М. М. Экономическая география Украинской ССР (е основами теории). Киев, 1975.

7. Паламарчук, М. М. и др. Агрпромышленный комплекс Украинской ССР. В: Региональные агропромышленные комплексы СССР. М., 1979.
8. Паламарчук, М. М. Научные основы формирования системы территориальных агропромышленных комплексов, ИВГО. Т. 114, вып. 2, 1982.
9. Паламарчук, М. М., Р. Я. Язынина. Специализированные агропромышленные комплексы и методические основы их экономико-географического исследования. — География и природные ресурсы. АН СССР — Сибирское отделение, 4, 1983.
10. Жаринов, А. В. Методологические вопросы территориальной организации и оптимизации развития аграрно-промышленного производства. В: Аграрно-промышленные комплексы. Киев, 1976.
11. Листун, Н. Д. Аграрно-территориальные комплексы (Теория и опыт экономико-географического исследования). Автореф. дис. д-ра геогр. наук. Киев, 1975.
12. Вермель, Д. Ф., Н. К. Гончаров и др. Продовольственный комплекс. М., 1982.
13. Сафонов, Ю. А. Некоторые аспекты экономико-географического исследования регионального продовольственного комплекса. — Экономическая география, 1986, № 38.
14. Кузина, И. К., О. В. Шелудякова. Экономико-географические особенности продовольственного комплекса Калифорнии. Реф. журнал. — География, 7, 1986.
15. Луканов, К. и др. Эффективность на территориалното разположение на промишленото производство. Варна, 1977.
16. Петров, А. и др. Хранителната промишленост в България. С., 1983.
17. Пенков, И., М. Михайлов. Северозападен икономически район. В: География на България. Т. 3. Физикогеографско и социално-икономическо райониране. С., 1987 (ръкопис).
18. Нинов, З. Актуални проблеми на териториално-производствения комплекс в Северозападния икономически район. — Пробл. геогр., 1984, 4.

ECONOMIC—GEOGRAPHICAL PROBLEMS OF THE TERRITORIAL ORGANIZATION OF THE FOOD COMPLEXES IN THE NORTH—EASTERN SOCIAL—ECONOMIC REGION

Zdravko Demerdzhiev, Zahari Ninov

Summary

The food complex (FG) of the region is a part of its AIC (agrarian—industrial complex) and is a system of productive—technological, economic and other relations developing between the cycles of production, industrial processing and the realization of agricultural foodstuffs.

Eight interspecialised food sub—complexes have been established by means of the PPC (power productive cycle) — IAC (industrial—agrarian cycle) method of N. N. Kolossovsky. They are based on closed cycles: plant—growing — industrial, stock—breeding — industrial and agrarian — industrial.

The interspecialised food sub—complexes are comprehended as forms of territorial organization of the agrarian—industrial integration. Recommendations have been made concerning the improvement of the territorial organization of the agricultural, the industrial and the commercial links of the food complex. The FC is suggested to be an independent system of planning which will improve its management.